

Sygn. akt VI ACa 1632/14

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 19 listopada 2015 r.

Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny w składzie:

Przewodniczący - Sędzia SA Ksenia Sobolewska - Filcek

Sędziowie: SA Beata Waś

SO (del.) Jolanta Pyżlak (spr.)

Protokolant: Izabela Nowak

po rozpoznaniu w dniu 19 listopada 2015 r. w Warszawie

na rozprawie sprawy z powództwa (...) Banku (...) S.A. w W.

przeciwko K. K.

o zapłatę

na skutek apelacji powoda

od wyroku Sądu Okręgowego Warszawa – Praga w Warszawie

z dnia 8 kwietnia 2014 r.

sygn. akt III C 1694/12

1. zmienia zaskarżony wyrok w ten sposób, że:

a) w punkcie pierwszym zasądza od K. K. na rzecz (...) Banku (...) S.A. w W. kwotę 183 959,12 CHF (sto osiemdziesiąt trzy tysiące dziewięćset pięćdziesiąt dziewięć 12/100 franków szwajcarskich) zastrzegając pozwanej prawo do powołania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczenie odpowiedzialności do nieruchomości położonej w J., powiat (...), województwo (...), stanowiącej działkę o numerze ewidencyjnym (...) opisaną w księdze wieczystej numer (...), prowadzonej przez Sąd Rejonowy w Legionowie;

b) w punkcie drugim zasądza od K. K. na rzecz (...) Banku (...) S.A. w W. kwotę 39 249 zł (trzydzieści dziewięć tysięcy dwieście czterdzieści dziewięć złotych) tytułem zwrotu kosztów procesu;

c) po punkcie drugim dodaje punkt trzeci, w którym przyznaje radcy prawnemu T. S. kwotę 7 200 zł (siedem tysięcy dwieście złotych) powiększoną o należny podatek VAT, tytułem kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej pozwanej z urzędu i poleca wypłacenie powyższej kwoty z sum Skarbu Państwa – Sądu Okręgowego (...) w W.;

2. zasądza od K. K. na rzecz (...) Banku (...) S.A. w W. kwotę 37 449 zł (trzydzieści siedem tysięcy czterysta czterdzieści dziewięć złotych) tytułem zwrotu kosztów procesu w postępowaniu apelacyjnym;

3. przyznaje radcy prawnemu T. S. kwotę 5 400 zł (pięć tysięcy czterysta złotych) powiększoną o należny podatek VAT, tytułem kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej pozwanej z urzędu w postępowaniu apelacyjnym i poleca wypłacenie powyższej kwoty z sum Skarbu Państwa – Sądu Okręgowego (...) w W..

Sygn. akt VI ACa 1632/14

UZASADNIENIE

W pozwie z dnia 9 listopada 2012 roku (...) Bank (...) Spółka Akcyjna w W. wnosila o zasądzenie od K. K. kwoty 183.959,12 CHF, na którą składają się: należność główna w kwocie 148.727,75 CHF, odsetki w kwocie 34.909,24 CHF i koszty w kwocie 322,13 CHF, z tytułu zabezpieczenia rzeczowego spłaty kredytu hipotecznego udzielonego przez (...) Bank (...) Spółkę Akcyjną w W. mężowi pozwanej - D. K. w dniu 28 kwietnia 2006 roku oraz zasądzenie kosztów procesu.

Pozwana K. K. wnosila o oddalenie powództwa i zasądzenie kosztów procesu.

Wyrokiem z dnia 8 kwietnia 2014r. Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie w sprawie o sygn. akt III C 1694/12 oddalił powództwo i zasądził od powoda (...) Bank (...) Spółka Akcyjna z siedzibą w W. na rzecz pozwanej K. K. kwotę 8.856,00 zł tytułem zwrotu kosztów zastępstwa procesowego.

Sąd Okręgowy oparł swoje rozstrzygnięcie na następujących ustaleniach faktycznych i rozważaniach prawnych:

W dniu 15 października 2005 roku pozwana K. K. zawarła związek małżeński z D. K.. Dla D. K. było to drugi związek małżeński. Pierwszy zawarty z J. K. z domu W. w dniu 8 sierpnia 1998 roku został rozwiązany wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 7 września 2004 roku, sygn. akt IV C 782/04.

Na mocy warunkowej umowy sprzedaży sporządzonej w dniu 27 października 2005 roku, aktem notarialnym Rep. A nr (...), W. i E. małżonkowie Z. sprzedali D. K. nieruchomość stanowiącą niezabudowaną działkę o nr (...), położoną w J., dla której prowadzona była księga wieczysta nr (...), za cenę 120.000 zł. Umowa sprzedaży zawarta została pod warunkiem, że Agencja (...) nie wykona prawa pierwokupu. W dniu 22 listopada 2005 roku mąż pozwanej D. K. zawarł z W. i E. małżonkami Z. umowę przeniesienia własności nieruchomości, akt notarialny Rep. A nr (...), na podstawie której małżonkowie Z. w wykonaniu warunkowej umowy sprzedaży przenieśli własność nieruchomości, stanowiącej niezabudowaną działkę nr (...) na rzecz D. K.. Strony w/w umów wniosły do Sądu Rejonowego w Legionowie o odłączenie z księgi wieczystej KW nr (...) działki nr (...) i założenie dla niej nowej księgi wieczystej oraz wpisanie w jej dziale II jako właściciela D. K.. Dla wskazanej wyżej nieruchomości, w dniu 6 grudnia 2005 roku założono księgę wieczystą nr (...).

W dniu 28 kwietnia 2006 roku D. K. zawarł z (...) Bank (...) S.A. (zwany dalej „bankiem”) umowę nr (...) kredytu mieszkaniowego (...) w kwocie 160.925,97 CHF na spłatę kredytu mieszkaniowego zaciągniętego w (...) Bank SA na zakup działki nr (...) w J. oraz na budowę domu mieszkalnego jednorodzinne systemem gospodarczym z przeznaczeniem na potrzeby własne. W § 11 ust. 1 pkt 1 umowy ustalono, że zabezpieczeniem spłaty kredytu jest hipoteka zwykła w kwocie 160.925,97 CHF i hipoteka kaucyjna do kwoty 35.403,71 CHF na nieruchomości położonej w J., działka nr (...), dla której prowadzona jest księga wieczysta nr (...). W § 12 ust. 1 ustalono, że kredytobiorca korzysta z karencji w spłacie kredytu do dnia 31 sierpnia 2007 roku. W ust. 2 uzgodniono, że po okresie karencji kredytobiorca będzie spłacał zadłużenie w ratach kapitałowo – odsetkowych w okresach miesięcznych; ostateczny termin spłaty wierzytelności wyznaczony został na dzień 1 kwietnia 2036 roku.

W aneksie do umowy nr (...) z dnia 6 czerwca 2006 roku kwotę udzielonego przez powodowy bank kredytu ustalono na kwotę 160.142,60 CHF oraz hipotekę zwykłą w kwocie 160.142,60 CHF i hipotekę kaucyjną do kwoty 35.231,37 CHF.

W dniu 6 czerwca 2006 roku D. K. złożył oświadczenie o ustanowieniu hipoteki zwykłej do kwoty 160.142,60 CHF i kaucyjnej do kwoty 35.231,37 CHF na prawie własności nieruchomości położonej w J., działka nr (...), dla której Sąd Rejonowy w Legionowie prowadzi księgę wieczystą nr (...), na zabezpieczenie udzielonego przez powodowy bank kredytu mieszkaniowego na podstawie umowy z dnia 28 kwietnia 2006 roku, zmienionej aneksem nr (...) z dnia 6 czerwca 2006 roku.

Hipoteki na rzecz banku zostały wpisane w księdze wieczystej w dniu 14 września 2006 roku.

D. K. ani we wniosku o udzielenie kredytu skierowanym do banku ani później nie poinformował banku, że w chwili zawierania umowy kredytu postawał w związku małżeńskim z K. K., z którą łączyła go wspólność ustawowa. Także w oświadczeniu z dnia 06 czerwca 2006 r. o ustanowieniu hipoteki na rzecz banku nie wskazał, iż nieruchomość na której jest ustanawiana hipoteka stanowi majątek wspólny małżeński z pozwaną K. K.. Powyższych czynności D. K. dokonywał twierdząc, że jest rozwiedziony i przedstawiając bankowi wyrok rozwodowy z pierwszą żoną J. K..

Umowa z dnia 28 kwietnia 2006 roku kredytu mieszkaniowego (...) oraz oświadczenie o ustanowieniu hipoteki na rzecz banku zostały złożone bez zgody pozwanej.

Na dzień 5 października 2009 roku zadłużenie D. K. z tytułu kredytu mieszkaniowego (...) z dnia 28 kwietnia 2006 roku wynosiło 186.244,43 CHF, w tym kapitał 157.522,87 CHF i odsetki naliczone do dnia 4 października 2009 roku w kwocie 28.721,56 CHF. W dniu 5 października 2009 roku strony umowy kredytu mieszkaniowego (...) z dnia 28 kwietnia 2006 roku zawarły ugodę nr (...), na podstawie której mąż pozwanej zobowiązał się do spłaty zadłużenia w okresie od 5 października 2009 roku do 4 października 2010 roku w ratach miesięcznych w wysokości 700 CHF.

Wyrokiem zaocznym z dnia 22 lipca 2010 roku, sygn. akt I C 190/09, Sąd Rejonowy w Legionowie dokonał uzgodnienia księgi wieczystej nr (...) dla nieruchomości położonej w J. z rzeczywistym stanem prawnym w ten sposób, że w miejsce dotychczasowego wpisu w dziale II nakazał wpisać K. K. oraz D. K. jako właścicieli na zasadach małżeńskiej wspólności ustawowej.

Pozwana jako współwłaścicielka nieruchomości na zasadach ustawowej wspólności małżeńskiej została wpisana w dniu 11 marca 2011 roku, na podstawie wniosku z dnia 8 lutego 2011 roku.

W związku z brakiem spłaty zadłużenia z tytułu umowy kredytu mieszkaniowego udzielonego D. K., w dniu 15 maja 2012 roku powód wezwał pozwaną jako dłużnika rzeczowego z tytułu ustanowienia hipoteki zwykłej i hipoteki kaucyjnej na nieruchomości położonej w J. do zapłaty: niespłaconego kapitału w kwocie 148.727,75 CHF, odsetek i opłat w kwocie 46.646,22 CHF w terminie 7 dni od daty doręczenia wezwania. Powyższe wezwanie pozwana otrzymała w dniu 22 maja 2012 roku.

Sąd Okręgowy oparł swoje ustalenia faktyczne na złożonych do akt dokumentach, uznając za zbędny dowód z przesłuchania pozwanej.

Dokonując oceny zebranego materiału dowodowego Sąd Okręgowy wskazał, iż bezspornym pozostawał fakt zawarcia przez męża pozwanej D. K. umowy kredytowej z dnia 28 kwietnia 2006 roku z powodowym bankiem, oraz fakt, iż zarówno umowa ta, jak i oświadczenie D. K. o ustanowieniu hipoteki z dnia 06 czerwca 2006r. na nieruchomości położonej w J. było czynnością dokonaną przez D. K. bez zgody pozwanej K. K. będącej wówczas jego żoną od 15 października 2005r. Powód nigdy o udzielenie takiej zgody nie wystąpił do pozwanej K. K.. D. K. we wniosku o zawarcie umowy kredytowej podał nieprawdziwą informację o jego stanie cywilnym wskazując, że jest rozwiedziony i przedstawiając wyrok z dnia 07.09.2004 r. w sprawie o rozwód z poprzednią żoną J.. Nadto okolicznością nie kwestionowaną jest również fakt, iż nieruchomość położona w J. (Kw (...)) stanowi współwłasność ustawową majątkową małżeńską oraz fakt, iż bank uzyskał zabezpieczenie hipoteką na tej nieruchomości udzielonego umową z dnia 28 kwietnia 2006 r. D. K. kredytu.

Istota sporu, w ocenie Sądu Okręgowego, sprowadzała się do oceny, czy pozwana jako współwłaściciel bezudziałowej wspólności ustawowej majątkowej małżeńskiej ponosi wobec powoda odpowiedzialność z tytułu nieważnej umowy kredytowej z dnia 28 kwietnia 2006r. Zdaniem Sądu I instancji umowa kredytu z dnia 26 kwietnia 2006r. jest dotknięta taką sankcją wobec treści art. 37 § 1-4 k.r.o. w brzmieniu obowiązującym w dacie zawieranej umowy. Do zawarcia umowy z dnia 28 kwietnia 2006 r. konieczna była zgoda K. K. (żony D. K.) albowiem czynność zawarcia umowy kredytu zmierzała do obciążenia nieruchomości stanowiącej współwłasność ustawową majątkową małżeńską. Nadto ważność tej umowy nie została potwierdzona przez K. K., a powód nie wyznaczył terminu do potwierdzenia umowy.

Stosownie do art. 10 ust. 2 ustawy z dnia 26 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o księgach wieczystych i hipotece oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2009 r., nr 131, poz. 1075), w sprawie zastosowanie znajdowały przepisy ustawy o księgach wieczystych i hipotece z dnia 6 lipca 1982 r. (Dz. U. z 2001 r., nr 124, poz. 1361 ze zm.) w brzmieniu obowiązującym przed 20 lutym 2011 roku. Zgodnie z art. 65 ust. 1 tej ustawy, w celu zabezpieczenia oznaczonej wierzytelności można nieruchomość obciążyć prawem, na mocy którego wierzyciel może dochodzić zaspokojenia z nieruchomości bez względu na to, czyją stała się własnością, i z pierwszeństwem przed wierzycielami osobistymi właściciela nieruchomości (hipoteka). Hipoteka jest jedną z podstawowych form zabezpieczeń wierzytelności pieniężnych. Dłużnik rzeczowy może, ale nie musi być dłużnikiem osobistym z tytułu zabezpieczonej wierzytelności. Z istoty zabezpieczenia hipotecznego wynika, że w sytuacji niez uzyskania zaspokojenia od dłużnika osobistego wierzyciel może uzyskać zaspokojenie od dłużnika rzeczowego do wysokości hipoteki. Jego odpowiedzialność z tytułu zabezpieczonej wierzytelności wyraża się w obowiązku zapłaty długu. Podkreślić należy, że wierzyciel hipoteczny może dochodzić zaspokojenia zabezpieczonej hipoteką wierzytelności w drodze sądowej z ograniczeniem odpowiedzialności do nieruchomości obciążonej hipoteką (art. 319 k.p.c.).

Hipoteka na rzecz powodowego banku została wpisana na podstawie art. 95 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (j.t. Dz. U. z 2012 r., nr 1376 ze zm.), który w dacie ustanowienia hipoteki, stanowił, że księgi rachunkowe banków i sporządzone na ich podstawie wyciągi oraz inne oświadczenia podpisane przez osoby upoważnione do składania oświadczeń w zakresie praw i obowiązków majątkowych banków i opatrzone pieczęcią banku, jak również sporządzone w ten sposób pokwitowania odbioru należności mają moc prawną dokumentów urzędowych w odniesieniu do praw i obowiązków wynikających z czynności bankowych oraz ustanowionych na rzecz banku zabezpieczeń i mogą stanowić podstawę do dokonania wpisów w księgach wieczystych (art. 95 ust. 1). Powyższe dokumenty na podstawie art. 95 ust. 3 mogły być podstawą wpisu hipoteki do księgi wieczystej nieruchomości stanowiącej własność dłużnika banku lub innej osoby ustanawiającej hipotekę na rzecz banku w celu zabezpieczenia wierzytelności dłużnika banku. Zgodnie z art. 95 ust. 4, do ustanowienia hipoteki wymagane było złożenie przez właściciela nieruchomości oświadczenia o ustanowieniu hipoteki na rzecz banku z zachowaniem formy pisemnej pod rygorem nieważności. Prawo bankowe nie reguluje sytuacji, gdy do skuteczności oświadczenia woli dłużnika konieczna jest zgoda osoby trzeciej. Nie oznacza to jednak zwolnienia z obowiązku udokumentowania zgody małżonka na ustanowienie hipoteki.

Źródłem powstania hipoteki była umowa zawarta pomiędzy powodowym bankiem – wierzycielem hipotecznym, a D. K. – współwłaścicielem nieruchomości na zasadzie małżeńskiej wspólności majątkowej. Zgodnie z art. 37 § 1 pkt 1 k.r.o., czynności prawne prowadzące do zbycia, obciążenia, odpłatnego nabycia nieruchomości lub użytkowania wieczystego, jak również prowadzące do oddania nieruchomości do używania lub pobierania z niej pożytków – wymagają zgody drugiego małżonka. Czynność dokonana bez takiej zgody jest niezupełna, a odmowa jej udzielenia powoduje nieważność (art. 37 § 2 k.r.o.). Biorąc pod uwagę brzmienie przepisów art. 37 k.r.o. oraz art. 41 § 1 k.r.o., zdaniem Sądu I instancji, można stwierdzić, że zgoda małżonka na dokonanie przez współmałżonka czynności prawnej wymienionej w art. 37 § 1 k.r.o. ma podwójne znaczenie. Mianowicie stanowi *conditio iuris* ważności tej czynności prawnej i *conditio iuris* odpowiedzialności małżonków z całego ich majątku wspólnego za zobowiązanie, które z tej czynności prawnej wynika. Brak zgody małżonka (potwierdzenia w przypadku umowy) powoduje nieważność czynności prawnej. W konsekwencji nie powstaje odpowiedzialność majątkiem wspólnym na podstawie art. 41 § 1 k.r.o. Małżonek dokonujący nieważnej czynności prawnej może odpowiadać wobec kontrahenta, który

poniósł szkodę z tytułu culpa in contrahendo na podstawie art. 415 k.c. W takim jednak przypadku zobowiązanie małżonka nie wynika z czynności prawnej, a więc odpowiedzialność dłużnika ogranicza się do jego majątku osobistego oraz składników majątku wspólnego, wymienionych w art. 41 § 2 k.r.o. Zatem w ocenie Sądu Okręgowego sankcją nieważności dotknięta jest zarówno umowa kredytu, jak i oświadczenie D. K. o ustanowieniu hipoteki na rzecz banku. Oznacza to, że pozwana nie ponosi odpowiedzialności z tytułu niewykonania zobowiązania umownego ani z majątku wspólnego ani z majątku osobistego, w przeciwieństwie do D. K., który odpowiada wobec powoda za zaciągnięte zobowiązanie ze swojego majątku odrębnego.

W ocenie Sądu I instancji istotny jest fakt, iż powód nie nabył nieruchomości a jedynie wybrał sposób zabezpieczenia hipoteką wierzytelności wobec D. K.. Powołany przez powoda przepis art. 38 k.r.o. oraz orzecznictwo dotyczy skutków prawnych nabycia nieruchomości przez osobę trzecią. W ocenie Sądu Okręgowego przepis ten nie znajduje zastosowania w sprawie, albowiem powód nie nabywał nieruchomości od D. K., a jedynie ustanowił zabezpieczenie na tej nieruchomości.

W ocenie Sądu Okręgowego hipoteka jest tylko sposobem zabezpieczenia wierzytelności ułatwiającym jej wykonanie. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 29 października 1996 r., III CZP57/96, wskazał, że ustanowienie hipoteki przymusowej na nieruchomości objętej wspólnością majątkową małżeńską może nastąpić po nadaniu tytułowi egzekucyjnemu klauzuli wykonalności także przeciwko małżonkowi dłużnika (art. 787 § 1 k.p.c.). W uzasadnieniu tej uchwały Sąd Najwyższy wskazał, że w myśl przepisów ogólnych ustawy o księgach wieczystych i hipotece (art. 65 ust. 1 i 2) zasadą jest, że przedmiotem hipoteki może być nieruchomość lub jej ułamkowa część. Zaś przywołując art. 109 ustawy o księgach wieczystych i hipotece wskazał także, że przepisy nie przewidują możliwości ustanowienia hipoteki przymusowej na przysługującym dłużnikowi prawie we współwłasności łącznej (bezudziałowej), do której należy majątek wspólny małżonków. W wypadku, gdy wierzyciel zmierza do uzyskania hipoteki przymusowej na nieruchomości objętej tego typu współwłasnością, niezbędne jest uzyskanie tytułu wykonawczego przeciwko wszystkim współwłaścicielom tej nieruchomości, a zatem przeciwko obojgu małżonkom (art. 787 § 1 k.p.c.).

W związku z powyższym, Sąd Okręgowy uznał, iż nieważne jednostronne oświadczenie D. K. z dnia 06 czerwca 2006 r. (k.8) o ustanowieniu hipoteki na rzecz banku na nieruchomości stanowiącej majątek wspólny D. K. i K. K., a więc stanowiącej współwłasność łączną (bezudziałową) nie mogło prowadzić do uzyskania hipoteki przymusowej na nieruchomości objętej tego typu współwłasnością. Pozwana K. K. nie jest dłużnikiem rzeczowym wobec banku z tytułu ustanowionej hipoteki i nie ma podstawy prawnej do ponoszenia przez nią odpowiedzialności z majątku wspólnego za zobowiązania D. K. wobec banku będące jego zobowiązaniem osobistym, za które ponosi odpowiedzialność wyłącznie ze swojego majątku osobistego. Bank może zatem dochodzić roszczeń z tytułu umowy kredytu wyłącznie od D. K. z jego majątku osobistego.

Sam fakt, iż powód wystawił wyciąg z ksiąg banku nr (...) dowodzi jedynie tego, że taki dokument bank wystawił w określonej dacie, a nie może stanowić odpowiedzialności pozwanej jako współwłaściciela współwłasności łącznej (bezudziałowej) nieruchomości.

Powód powołał się na rękojmię wiary publicznej ksiąg wieczystych wskazując, że ze względu na fakt, iż w chwili zawierania umowy w Księdze wieczystej figurował D. K., to powód skutecznie zabezpieczył swoją wierzytelność hipoteką i sam fakt, że później na skutek wyroku Sądu Rejonowego w Legionowie z dnia 22 lipca 2010 r., sygn. akt I C 190/09 (k.149) została wpisana K. K. jako współwłaściciel na zasadach małżeńskiej wspólności ustawowej, to fakt ten nie ma znaczenia i dla banku K. K. jest dłużnikiem rzeczowym. Sąd Okręgowy nie podzielił tej argumentacji, uznając, iż powoływać się na rękojmię wiary publicznej ksiąg wieczystych może tylko nabywca, który dokonał ważnej czynności prawnej z osobą nieuprawnioną do jej rozporządzenia. Dobra wiara nabywcy nie sanuje braku przesłanek, określonych w art. 37 k.r.o. Rękojmia wiary publicznej ksiąg wieczystych, chroniąca nabycie od nieuprawnionego, wyłącza dopuszczalność dokonania wpisu hipoteki na podstawie umowy nieważnej czy niezupełnej, nie zawierającej wymaganych w danych okolicznościach zgody lub potwierdzenia. Powód nie jest nabywcą nieruchomości a jedynie posiada wpis hipoteki wierzytelności wobec D. K.. Ustanowiona hipoteka nie stanowi podstawy prawnej do

odpowiedzialności wobec K. K.. Nie jest ona ani dłużnikiem osobistym ani rzeczowym wobec banku. Oświadczenie zaś D. K. o ustanowieniu hipoteki jest także dotknięte sankcją nieważności (art. 37 k.r.o.).

W zakresie zaś należytej staranności banku przy zawieraniu umowy, Sąd Okręgowy wskazał, iż co do zasady bank dochował w części taką staranność, albowiem poprzestał na treści wniosku kredytobiorcy i jego oświadczenia o stanie cywilnym „rozwód” oraz treści złożonego odpisu wyroku w sprawie o rozwód z J. K.. Zdaniem Sądu I instancji powód mógł zażądać od kredytobiorcy złożenia odpisu zupełnego aktu stanu cywilnego – akt małżeństwa D. K., w którym znajduje się wzmianka o treści wyroku w sprawie o rozwód. Powód takich działań nie podjął ani przy zawieraniu umowy z dnia 28 kwietnia 2006 r., ani przy składaniu przez kredytobiorcę D. K. oświadczenia o ustanowieniu hipoteki z dnia 26 czerwca 2006r., ani później już w trakcie wykonywania umowy.

Sąd Okręgowy dokonał również oceny żądania pozwu w oparciu o alternatywną podstawę prawną wskazaną przez powoda w piśmie procesowym z dnia 13 lutego 2014r. tj. art. 405 k.c. i uznał, iż powód w toku procesu nie wykazał istnienia przesłanek warunkujących odpowiedzialność pozwanej z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia. Powód winien wykazać, iż korzyść majątkowa uzyskana z zaciągniętego przez jednego z małżonków długu, za który drugi małżonek nie odpowiada, została przeznaczona na majątek wspólny. Wymagałoby to jednak ustalenia, na co zostały przeznaczone środki finansowe uzyskane w wyniku zaciągnięcia zobowiązania przez jednego z małżonków. Sam fakt, iż w § 5 ust. 1 umowy kredytu z dnia 28 kwietnia 2006 r. figuruje zapis, iż kredyt został zaciągnięty na budowę domu mieszkalnego jednorodzinnej systemem gospodarczym z przeznaczeniem na potrzeby własne nie oznacza, że istotnie kwota ta została przeznaczona na budowę konkretnego domu na nieruchomości położonej w J. opisanej w KW (...), a więc, że środki finansowe pochodzące z kredytu zostały wykorzystane zgodnie z umową. Powód powołując się na instytucję bezpodstawnego wzbogacenia nawet nie próbował dowodzić, że po stronie pozwanej nastąpiło wzbogacenie. Powód nie przedstawił żadnych dokumentów i dowodów świadczących chociażby o monitorowaniu przez bank sposobu wykorzystania przyznanego kredytu, nie przedstawił dowodów np. z zeznań świadków, które potwierdzałyby fakt, iż istotnie za kwotę udzielonego kredytu D. K. wznosił budynek na nieruchomości stanowiącej majątek wspólny z K. K.. Nadto powód twierdząc w piśmie z dnia 13 lutego 2014 r., iż pieniędzmi uzyskanymi od powoda spłacono należność na rzecz (...) nie wykazał, że zobowiązanie wobec (...) było także zobowiązaniem pozwanej K. K. oraz, że za właśnie pieniądze uzyskane z kredytu od powoda takie zobowiązanie spłacono. W ocenie Sądu I instancji brak jest więc podstawy prawnej do przyjęcia, iż powód wykazał zasadność żądania na podstawie art. 405 k.c., a więc brak jest jakiegokolwiek uzasadnienia do przyjęcia odpowiedzialności pozwanej z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia.

Sąd Okręgowy rozważał także żądanie powoda w związku z treścią art. 5 k.c. a więc mając na uwadze zasady współzycia społecznego. Jednakże materiał dowodowy zgromadzony w sprawie zdaniem tego Sądu nie pozwolił na uwzględnienie roszczenia także w oparciu i o tę podstawę prawną.

Mając powyższe na uwadze Sąd Okręgowy powództwo oddalił. O kosztach postępowania Sąd orzekł w oparciu o art. 98 § 1 k.p.c.

Apelację od powyższego wyroku wniosła strona powodowa zaskarżając wyrok w całości i podnosząc następujące zarzuty:

1. naruszenia prawa materialnego tj. art. 38 k.r.o. w zw. z art. 5 ustawy z 6 lipca 1982r. o księgach wieczystych i hipotece przez jego błędną wykładnię polegającą na przyjęciu, iż przepis ten dotyczy wyłącznie skutków prawnych nabycia nieruchomości przez osobę trzecią;
2. naruszenie prawa materialnego tj. art. 37§ 2 - 4 k.r.o. przez jego niewłaściwe zastosowanie, w okolicznościach faktycznych uzasadniających zastosowanie art. 38 k.r.o. w zw. z art. 5 ustawy o księgach wieczystych i hipotece, skutkujące błędnym przyjęciem, iż umowa kredytowa z 28 kwietnia 2006r. oraz oświadczenie powoda i D. K. o ustanowieniu hipoteki było nieważne;

3. naruszenie prawa materialnego przez bezpodstawne niezastosowanie art. 7 k.c. i pozbawione oparcia w ustaleniach faktycznych przyjęcie, iż powód nie zachował należytej staranności wymaganej przy zawieraniu umowy kredytu oraz ustanawianiu hipotek;

4. naruszenie przepisów postępowania tj. art. 230 k.p.c. w zw. z art. 231 k.p.c. polegające na uznaniu za nieudowodnione wykorzystania kwoty uzyskanej z kredytu z dnia 28 kwietnia 2006r. na spłatę zobowiązania wobec (...) S.A. zabezpieczonego hipoteką na nieruchomości pozwanej opisanej w KW Nr (...) prowadzonej przez Sąd Rejonowy w Legionowie oraz na budowę domu w L..

W konsekwencji skarżący wniósł o zmianę zaskarżonego wyroku polegającą na zasądzeniu od pozwanej na rzecz powoda kwoty 183 959,12 franków szwajcarskich, z zastrzeżeniem pozwanej prawa powołania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczenie odpowiedzialności do nieruchomości położonej w J., dla której Sąd Rejonowy w Legionowie prowadzi księgę wieczystą nr (...), a także zasądzeniu od pozwanej na rzecz powoda kosztów procesu za obydwie instancje.

Pozwana wносиła o oddalenie apelacji i zasądzenie kosztów zastępstwa procesowego w postępowaniu apelacyjnym, a jej pełnomocnik o przyznanie kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu w postępowaniu apelacyjnym.

Sąd Apelacyjny zważył, co następuje:

Apelacja powoda jest w całości uzasadniona. Sąd Okręgowy dokonał błędnej wykładni przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, jak również wskazanej wyżej ustawy o księgach wieczystych i hipotece.

W pierwszej kolejności należy rozważyć, czy umowa kredytowa, która stała się podstawą późniejszego obciążenia hipotecznego nieruchomości jest nieważna. W czasie trwania wspólności majątkowej małżeńskiej każde z małżonków może samodzielnie dokonywać czynności prawnych kreujących stosunki zobowiązaniowe; mogą też działać wspólnie. Wierzytelności powstałe w wyniku takich zdarzeń wchodzi, zgodnie z art. 31 § 1 zd. 1, do majątku wspólnego (są przedmiotami majątkowymi). Inaczej natomiast kwestia odpowiedzialności za powstałe zobowiązania. Przewidziana w art. 41§1 k.r.o. odpowiedzialność majątkiem wspólnym za zobowiązania uzależniona jest od spełnienia następujących przesłanek: 1) powstanie zobowiązania w wyniku czynności prawnej dokonanej przez jednego z małżonków, 2) obowiązywanie ustroju ustawowej wspólności majątkowej w chwili powstania zobowiązania, 3) wyrażenie przez współmałżonka zgody na zaciągnięcie zobowiązania, 4) pozostawanie zobowiązania w związku z majątkiem wspólnym. Co do zasady umowa mocą której jeden z małżonków zaciąga zobowiązanie bez zgody drugiego nie jest zatem nieważna, lecz w takim przypadku ma zastosowanie art. 41 §2 k.r.o. wierzyciel może w takim przypadku żądać zaspokojenia tylko z majątku osobistego dłużnika, z wynagrodzenia za pracę lub z dochodów uzyskanych przez dłużnika z innej działalności zarobkowej, jak również z korzyści uzyskanych z jego praw, o których mowa w art. 33 pkt 9, a jeżeli wierzytelność powstała w związku z prowadzeniem przedsiębiorstwa, także z przedmiotów majątkowych wchodzących w skład przedsiębiorstwa. W niniejszej sprawie zatem umowa kredytowa jest ważna i skuteczna, jednak osobistą odpowiedzialność za to zobowiązanie ponosi wyłącznie mąż pozwanej, skoro ona nie wyraziła zgody na zawarcie takiej umowy.

Czym innym natomiast jest kwestia zabezpieczenia tego długu na nieruchomości wchodzącej w skład majątku wspólnego. Z przepisów art. 41§1 k.r.o. wynika osobista odpowiedzialność małżonka za dług drugiego małżonka. Jeżeli natomiast małżonek odpowiada rzeczowo za dług współmałżonka należąca do majątku wspólnego nieruchomości obciążoną hipoteką, to jego odpowiedzialność nie wynika z art. 41 k.r.o., a z właściwego przepisu prawa rzeczowego, tj. z art. 65 ust. 1 u.k.w.h. (por. A. Lutkiewicz – Rucińska kom. do art. 41 k.r.o. LEX).

Wprawdzie zasadnie Sąd Okręgowy wskazał, iż zgodnie z art. 37§1 k.r.o. zgoda drugiego małżonka jest potrzebna do dokonania czynności prawnej prowadzącej do zbycia, obciążenia, odpłatnego nabycia nieruchomości lub użytkowania wieczystego, czynności prowadzącej do oddania nieruchomości do używania lub pobierania z niej pożytków, jak

również czynności prawnej prowadzącej do zbycia, obciążenia, odpłatnego nabycia prawa rzeczowego, którego przedmiotem jest budynek lub lokal; a brak takiej zgody (po bezskutecznym upływie terminu wyznaczonego na potwierdzenie czynności) powoduje, iż dana czynność jest nieważna. Jednakże wyjątkiem od tej zasady jest art. 38 k.r.o. zgodnie z którym jeżeli na podstawie czynności prawnej dokonanej przez jednego małżonka bez wymaganej zgody drugiej osoba trzecia nabywa prawo lub zostaje zwolniona od obowiązku, stosuje się odpowiednio przepisy o ochronie osób, które w dobrej wierze dokonały czynności prawnej z osobą nieuprawnioną do rozporządzania prawem. Przepis ten ogranicza zakres zastosowania art. 37 § 2-4 k.r.o. - jeżeli bowiem małżonek dokona czynności prawnej bez wymaganej zgody drugiego, a zastosowanie znajdują przepisy, do których odsyła art. 38 k.r.o., nie pojawi się ani sankcja bezskuteczności zawieszzonej, ani sankcja bezwzględnej nieważności czynności prawnej (M. Nazar, Glosa do wyroku SN z dnia 13 czerwca 2001 r., II CKN 507/00, s. 11). Przepis art. 38 k.r.o. dotyczy sytuacji, w której osoba trzecia na podstawie czynności prawnej dokonanej przez jednego małżonka bez wymaganej zgody drugiego **nabywa prawo** lub zostaje zwolniona od obowiązku. Nabycie prawa to nie tylko nabycie prawa własności czy użytkowania wieczystego, ale również nabycie innych ograniczonych praw rzeczowych. Brak jest podstaw, aby jego skutki ograniczać wyłącznie do nabycia nieruchomości, jak to zrobił Sąd Okręgowy. Przepisy do których odsyła art. 38 k.r.o. to art. 169 k.c. oraz przepisy o rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych.

Instytucja rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych (art. 5–9 u.k.w.h.) stosowana na podstawie odesłania zawartego w art. 38 k.r.o. znajdzie zastosowanie w sytuacji, w której dane prawo należy do majątku wspólnego małżonków, natomiast w księdze wieczystej jako podmiot tego prawa wpisane jest tylko jedno z nich. Ze względu na to, że rękojmia nie chroni rozporządzeń nieodpłatnych (art. 6 ust. 1 u.k.w.h.), wykluczone jest np. nabycie prawa własności wspólnej nieruchomości w drodze darowizny dokonanej przez małżonka wpisanego jako właściciel do księgi wieczystej w przypadku, gdy drugi małżonek na darowiznę nie wyraził zgody. Rękojmia pozwoli natomiast np. na odpłatne nabycie własności nieruchomości lub użytkowania wieczystego wspólnej nieruchomości bądź odpłatne obciążenie jej służebnością, użytkowaniem czy hipoteką. Przez rozporządzenia nieodpłatne w znaczeniu art. 6 ust. 1 u.k.w.h. należy rozumieć czynności prawne rozporządzające, w przypadku których przysporzenie majątkowe na rzecz drugiej strony jest aktem szczodrobliwości osoby rozporządzającej. Wszelkie inne czynności prawne rozporządzające prawami ujawnionymi w księdze wieczystej, czyli takie, w przypadku których przysporzenie na rzecz drugiej strony nie jest aktem szczodrobliwości osoby rozporządzającej, są rozporządzeniami objętymi działaniem rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych, dotyczy to również hipoteki (tak Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 8 grudnia 2011r. IV CSK 178/11 LEX nr 1169147).

W art. 5 unormowano podstawowe przesłanki i mechanizm działania instytucji rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych. Celem tej instytucji jest ochrona zaufania uczestników obrotu do rejestru publicznego. Chroni się uzasadnione zaufanie do informacji ujawnionych w księdze wieczystej, które przejawia osoba dokonująca czynności prawnej odnośnie do prawa wpisanego w tej księdze. Instytucja ta - jak sama nazwa wskazuje - wzmacnia wiarygodność ksiąg wieczystych, przyczyniając się do zwiększenia bezpieczeństwa obrotu nieruchomościami. Jak wskazał T. Czech w komentarzu do art. 5 u.k.w.i.h.: „Rękojmia działa na korzyść osoby obdarzającej rejestr zaufaniem, gdy występuje niezgodność między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym. Osoba ta może wtedy nabyć własność nieruchomości lub inne prawo rzeczowe dotyczące nieruchomości (np. użytkowanie, hipotekę). Może być także beneficjentem innego rodzaju rozporządzenia, np. co do zmiany pierwszeństwa ograniczonych praw rzeczowych (art. 9). W wyniku działania rękojmi uszkodzony zostaje podmiot, na rzecz którego nie wpisano w księdze wieczystej prawa, jakie mu przysługuje. Omawiana instytucja powoduje negatywne konsekwencje dla podmiotów, które zaniedbują ujawnienia w księdze wieczystej aktualnego, rzeczywistego stanu prawnego. Art. 5 prowadzi do nadania *ex lege* skuteczności czynności prawnej, która - w innych warunkach - byłaby nieważna. Przepis ten umożliwia również wywołanie przez czynność prawną pełnych, zamierzonych skutków prawnych, które w innych okolicznościach w całości nie mogłyby wystąpić”. Rękojmia chroni nabywcę przed konsekwencjami dokonania czynności prawnej z osobą nieuprawnioną, tj. osobą, której nie przysługuje kompetencja do rozporządzenia prawem rzeczowym ujawnionym w księdze wieczystej. Z rękojmi można skorzystać, gdy taką osobę - w charakterze uprawnionego - wpisano do księgi wieczystej. Gdy hipotekę ustanowiła osoba nieuprawniona, którą - jako właściciela - wpisano w dziale II księgi wieczystej, to wierzyciel hipoteczny może powołać

się na rękojmnię, jeżeli hipotekę ujawniono w tej księdze (art. 67) (tak SN w wyroku z 6 czerwca 2007 r., III CSK 407/2006, Lexis.pl nr 2424133).

Z rękojmni nie można skorzystać, gdy czynność prawna, która obejmuje nabycie prawa rzeczowego, jest nieważna. Jednak chodzi tu o nieważność z innych przyczyn niż ta, że czynności dokonano z osobą nieuprawnioną lub w odniesieniu do prawa nieistniejącego, które ujawniono w księdze wieczystej (tak np. H. Ciepła, w: H. Ciepła, E. Bałan-Gonciarz, Ustawa o księgach wieczystych i hipotece, s. 29 lex 2011; E. Gniewek, w: System prawa prywatnego, t. 3, s. 202).

Rękojmnia wiary publicznej ksiąg wieczystych nie chroni rozporządzeń dokonanych na rzecz nabywcy działającego w złej wierze (art. 6 ust. 1 u.k.w.h.), przy czym zgodnie z art. 6 ust. 2 u.k.w.h. „w złej wierze jest ten, kto wie, że treść księgi wieczystej jest niezgodna z rzeczywistym stanem prawnym, albo ten, kto z łatwością mógł się o tym dowiedzieć”. Według poglądu Sądu Najwyższego wyrażonego w uchwale z dnia 5 maja 1993 r., III CZP 52/93, OSP 1994, z. 12, poz. 238: „W złej wierze nabywca hipoteki pozostaje także wtedy, gdy poprzestaje na oświadczeniu ustanawiającego hipotekę, że obciążana nieruchomości stanowi jego majątek odrębny, jeżeli przy zachowaniu zawodowej staranności mógł był z łatwością ustalić, że nieruchomości ta jest w rzeczywistości przedmiotem wspólności majątkowej małżeńskiej”. Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 4 lipca 2013r. I CSK 733/12 „Artykuł 38 k.r.o. przewiduje ochronę osoby trzeciej nabywającej prawo od jednego małżonka bez wymaganej zgody drugiego, do czego stosuje się przepisy o ochronie osób, które w dobrej wierze dokonały czynności prawnej z osobą nieuprawnioną do rozporządzenia prawem. Art. 38 k.r.o. ma zastosowanie także w przypadku ujawnienia w księdze wieczystej tylko jednego małżonka i dokonania przez niego czynności rozporządzającej bez zgody drugiego, z uwzględnieniem ochrony wynikającej z rękojmni wiary publicznej ksiąg wieczystych. Skuteczność ochrony zależy i w tym wypadku od dobrej wiary osoby, zamierzającej z tej ochrony skorzystać.” (LEX nr 1375306).

O tym, czy nabywca mógł się o niezgodności z łatwością dowiedzieć, decyduje obiektywna miara staranności połączona z obowiązującym w całym systemie polskiego prawa cywilnego domniemaniem istnienia dobrej wiary (art. 7 k.c.). Podstawą oceny powinny być zasady doświadczenia życiowego brane pod uwagę przy ocenie konkretnego zachowania się nabywcy i okoliczności faktyczne, w których czynność prawna doszła do skutku (tak Stanisław Rudnicki Komentarz do art. 5 u.k.w.h. LEX). Ustawowa wskazówka „z łatwością mógł się o tym dowiedzieć” wyłącza możliwość stawiania nabywcy wymagania szczególnej staranności, która by przekraczała tę zobiektywizowaną miarę. Jak się wskazuje w literaturze - w warunkach uczciwego obrotu i braku konstytucyjnego charakteru wpisu przy przeniesieniu własności nieruchomości można i należy wymagać, aby ten, kto nabywa nieruchomości, zapoznał się, chociażby tylko we własnym dobrze rozumianym interesie, nie tylko z treścią księgi wieczystej, ale i z tym, w czym posiadaniu nieruchomości się znajduje. Jeżeli bowiem nabywca wiedział, że posiadaczem nieruchomości jest kto inny niż ujawniony w księdze właściciel, to niejednokrotnie mógłby się bez większych trudności dowiedzieć, że wpis w dziale II jest niezgodny z rzeczywistym stanem prawnym, a więc, że osoba wpisana nie jest uprawniona do rozporządzania nieruchomością. Nabywca prawa powinien także sprawdzić informację, czy nieruchomości nie jest objęta małżeńską wspólnością majątkową, jednakże nie można wymagać od nabywcy, aby prowadził w tym względzie badania przekraczające miarę „łatwości dowiedzenia się”. Do przyjęcia złej wiary nie wystarczy istnienie samych tylko podejrzeń i wątpliwości, jeżeli ich pozbycie się wymagałoby od nabywcy szczególnej staranności. Inaczej jest wtedy, gdy nabywca (bank) ma obowiązek zawodowej staranności dowiedzenia się o tym (orz. SN z 5 maja 1993 r., III CZP 52/93, LexPolonica nr 298763, OSNCP 12/93, poz. 218). Sąd ocenia, czy w konkretnych okolicznościach zachowanie się nabywcy uzasadnia uznanie, że przemawiające za zgodnością wpisu z rzeczywistym stanem prawnym domniemanie zostało obalone.

W niniejszej sprawie bank nie poprzestał na sprawdzeniu księgi wieczystej i oświadczeniu ustanawiającego hipotekę, iż nieruchomości pozostaje jego majątkiem odrębnym, lecz zażądał od niego wyroku rozwodowego. Wbrew twierdzeniom Sądu Okręgowego nic by nie dało zażądanie przez bank dodatkowo odpisu aktu małżeństwa z adnotacją o rozwodzie, bowiem nie wynikało by z niej, że dłużnik zawarł następny związek. Dłużnik wprowadził bank w błąd co do swojego stanu cywilnego. W księdze wieczystej nie było w tej dacie żadnych informacji o pozostawianiu dłużnika w związku małżeńskim, a w akcie notarialnym nabycia nieruchomości dłużnik złożył oświadczenie, iż jest rozwiedziony i nieruchomości nabywa do majątku odrębnego. Nieruchomość w dacie zawarcia umowy kredytowej

była niezabudowana, a zatem również wizyta pracownika banku na tej nieruchomości nie pozwoliłaby z łatwością ustalić, iż nieruchomość pozostaje w posiadaniu również nowej małżonki kredytobiorcy. Skoro w akcie notarialnym nabycia nieruchomości nie było informacji, iż nieruchomość weszła do majątku wspólnego małżonków, to również takiej informacji nie było w rejestrach gruntów. W niniejszej sprawie nie obalono domniemania dobrej wiary banku, a ciężar dowodu w tej kwestii spoczywał na pozwanej. Istotna przy tym jest dobra wiara powoda w dacie ustanowienia hipoteki, a nie późniejsze zdarzenia. Dopiero w lutym 2011r. w księdze wieczystej pojawiła się wzmianka o wniosku pozwanej; również w dacie zawierania z dłużnikiem ugody co do spłaty, w księdze wieczystej nie było informacji o roszczeniach pozwanej. Tym samym należy uznać, iż bank działając w dobrej wierze skutecznie nabył ograniczone prawo rzeczowe na nieruchomości wchodzącej w skład majątku wspólnego małżonków w postaci hipoteki. Pozwana jako współwłaściciel nieruchomości na zasadach wspólności ustawowej małżeńskiej ponosi zatem odpowiedzialność rzeczową z przedmiotowej nieruchomości na podstawie art. 65 ust. 1 u.k.w.h. Powołane przez Sąd Okręgowy orzeczenia mówiące o konieczności nadania klauzuli wykonalności przeciwko małżonkowi dłużnika dotyczą hipoteki przymusowej, a nie umownej i nie mają w niniejszej sprawie zastosowania.

Wobec przyjęcia, iż podstawą odpowiedzialności pozwanej są przepisy ustawy o księgach wieczystych i hipotece, bezprzedmiotowe są zarzuty dotyczące naruszenia art. 230 k.p.c. w zw. z art. 231 k.p.c. związane z alternatywną podstawą roszczeń banku. Należy jednak zauważyć, iż w świetle postanowień umowy nabycia własności nieruchomości przez D. K. nie budzi wątpliwości, iż wcześniejszy kredyt uzyskany przez niego w (...) został przeznaczony na zapłatę za przeniesienie prawa własności nieruchomości (k.142), która ostatecznie weszła do majątku wspólnego pozwanej i jej męża. A zatem kredyt uzyskany na podstawie umowy zawartej z powodowym bankiem a przeznaczony na spłatę tamtego kredytu, również został przeznaczony w efekcie na nabycie majątku wspólnego i wzbogacił również pozwaną. Kredyt udzielony umową z dnia 28 kwietnia 2006r. miał być przeznaczony również na budowę domu jednorodzinnego na przedmiotowej nieruchomości (k. 21). Dom ten został wybudowany, co wynika chociażby ze złożonego przez pozwaną oświadczenia o stanie majątkowym (k. 97v). Zasadnie zatem powód zarzuca również naruszenie art. 230 i 231 k.p.c. poprzez przyjęcie, iż kwestia wzbogacenia pozwanej nie została tu wykazana.

Na marginesie należy też wskazać, iż nieprawidłowe są również rozważania Sądu dotyczące ewentualnego uwzględnienia powództwa na podstawie art. 5 k.c., bowiem przepis ten nie może być podstawą prawną dochodzenia roszczeń, a jedynie podstawą obrony. Pozwana nie powoływała się na taką podstawę obrony i nie wykazała jej przesłanek.

Mając na uwadze powyższe, Sąd Apelacyjny zmienił zaskarżony wyrok na podstawie art. 386§1 k.p.c. Jednocześnie na podstawie art. 319 k.p.c. zastrzeżono pozwanej prawo powołania się w toku postępowania egzekucyjnego na ograniczenie jej odpowiedzialności do przedmiotowej nieruchomości.

O kosztach orzeczono na podstawie art. 98 k.p.c. w zw. z art. 108 § 1 k.p.c. oraz § 15 w zw. z § 12 ust. 2 pkt 2 i § 6 pkt 7 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych i ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego ustanowionego z urzędu (Dz. U. 2013 poz. 490).